

ELŐSZÓ

BEVEZETÉS

A szótáraknak két típusa van, az egyik az egynyelvű, a másik a kétnyelvű szótárak nagy csoportja. A kétnyelvű szótárakban megkereshetjük, hogy egy adott szónak egy másik nyelvben melyik szó, kifejezés felel meg. Az egynyelvű szótárak pedig segítenek egy ismeretlen szó pontos jelentését megismerni.

Ritkán esik szó arról, hogy egynyelvű szótárt (pl. értelmező szótárt, szlengszótárt, idegen szavak szótárát, tájszótárt) lapozgatva, olvasgatva hatékonyan fejleszthetjük egyéni szókincsünket, hiszen a számunkra korábban ismeretlen vagy homályos jelentésű szó magyarázatát olvasva belénk vésődhet a szó és jelentése. Így a szó aktív szókincsünk részévé válhat. A bevésődést segítik a szótár találó példamondatai is.

Napjainkban, amikor a magyar nyelvbe egyre több idegen eredetű és hangzású szó vegyül, szóhasználatunk pedig egyre szegényesebb, fontos, hogy legyen olyan szótár, amelyből gazdagíthatják szókincsüket a diákok. A *Szókincsbővítő magyar diákszótár* összeállítói azt a célt tűzték maguk elé, hogy az igen gazdag magyar szókincsből közreadjanak és magyarázzanak olyan szavakat, melyek napjaink diákjai számára ismeretlenek, vagy ha ismerősen csengenek is, jelentésük homályos. A szótár olyan szavakat tartalmaz, melyek néhány évtizede vagy esetleg régebben a magyar nyelv beszélői számára mindennaposak és jól ismertek voltak, mára azonban a diákok alapszókincsének a peremére szorultak vagy esetleg más jelentésben használatosak.

A *Szókincsbővítő magyar diákszótár* címszavai előfordulnak klasszikus költőink és íróink közismert neves alkotásaiban is. Azért, hogy a régebben született verseket, regényeket a diákok is megértsék, élvezni tudják, ismerniük kell a bennük olvasható szavak pontos jelentését.

A SZÓTÁR KÉSZÍTÉSÉNEK MENETE

A *Szókincsbővítő magyar diákszótár* kiindulási alapjául a TINTA Könyvkiadónál Eőry Vilma főszerkesztésében megjelent következő két szótár szolgált:

1. Értelmező szótár+. Értelmezések, példamondatok, szinonimák, ellentétek, szólások, közmondások, etimológiák, nyelvhasználati tanácsok és fogalomkörü csoportok;

2. Magyar értelmező szótár diákoknak. Szómagyarázatok példamondatokkal.

A két szótárból a szótárak szógyakorisági jelzete alapján a szerkesztők kiválasztották a legkevésbé gyakori szavakat, és ezt a csoportot kiegészítették még a régi minősítésű szavakkal, szójelentésekkel.

A SZÓTÁR TARTALMA

A *Szókincsbővítő magyar diákszótár* 2000 szócikket tartalmaz. A szócikkeket a címszavak, a hozzájuk tartozó jelentésértelmezések és a példamondatok alkotják. A címszavak elsősorban olyan szavak, melyek mára nyelvünkől vagy legalábbis a fiatalabb nemzedék nyelvhasználatából szinte teljesen eltűntek, pl.: *dolmány*, *guzsaly*, *pityke*, *porkoláb*. Ezeknek a szavaknak a hiánya a környezetünk, a bennünket körülvevő világ változásának következménye, gyakran a szóval jelölt tárgy már nem található meg a környezetünkben.

A nyelvben egy-egy többjelentésű szó egyik-másik jelentése az idők folyamán gyakran feledésbe merül, így fordulhat elő, hogy egy ma is ismert, használatos szónak a mai jelentéseken kívül a régi nyelvben volt más jelentése is. Jó példa erre az *abrosz* szavunk, amelynek a mai 'asztalterítő' jelentésen kívül volt 'térkép' jelentése is. Ugyancsak ilyen szó a *forgatag*, melynek a mai 'emberek zajos nagy tömege' jelentésén kívül volt a régi nyelvben 'szélvész' jelentése is.

A SZÓCIKKEK FELÉPÍTÉSE

1. A szócikkfej

1.1. A címszó

A címszót tartalmazó sort nevezzük szócikkfejnek. Itt találjuk többek között a címszóra vonatkozó nyelvtani adatokat és a szó használatára vonatkozó stílusminősítést.

A *Szókincsbővítő magyar diákszótár* címszavai vastag betűvel vannak szedve. A címszavak szoros betűrendben követik egymást. A magyar szótári hagyományoknak megfelelően betűrendi szempontból

nem tettünk különbséget az *a-á, e-é, i-í, o-ó, ö-ő, u-ú* és az *ü-ű* betűpárok között.

A címszavak között vannak olyanok, amelyek teljesen azonos alakúak, de egy indexszám megkülönbözteti őket: **guba¹, guba²; szín¹, szín²**. Ezek azonos alakú, de jelentésükben különböző szavak, homonimák.

Az ikés igék *-ik* ragját virgula (|) választja el az ige tövétől, hiszen a toldalékok esetükben mindig a tőhöz járulnak.

A szócikkfejlében szerepel még az esetleges alakváltozat, szintén vastag betűvel szedve.

1.2. A címszó szófaja

A szócikkfejlében a címszó után következik a szófajmegjelölés. Ennek alapelve (főnév, határozószó, ige, igekötő, igenév, indulatszó, kötőszó, melléknév, mondatszó, névelő, névmás, névutó, számnév) általában rövidítve van (fn, hsz, in, isz, ksz, mn, msz, nm, nu).

1.3. A címszó toldalékos alakjai

A szófajmegjelölés után található a címszó legfontosabb toldalékos alakjai úgy, hogy a címszót tilde (~) helyettesíti, ehhez kapcsolódnak a jelek vagy ragok. Így a főneveknél a többes számú, a tárgyragos és az egyes szám harmadik személyű birtokos személyjeles alak van megadva, a mellékeveknél a többes számú, a tárgyragos és az *-n, -an, -en* vagy *-ul, -ül* határozóragos alak.

Az *-a, -e* végű névszók utolsó magánhangzója toldalékos alakban megnyúlik. Ezt ~ jelöli.

Az igéknél pedig csupán a főnévi igenévi *-ni, -ani, -eni* képzős alak szerepel.

Ha a címszónak valamely toldalékos alakja nem használatos vagy nem létezik, helyére kis vízszintes vonalat (–) tettünk.

1.4. A címszó minősítése

Amennyiben a címszó minden jelentése, így a teljes szócikk stilisztikai minősítéssel van ellátva, akkor ez a minősítés a címszó sorában helyezkedik el. Pl.:

icce fn ~k, ~t, ~je (régi)

1. (Ürmértékként:) Körülbelül 8 dl. (Jelzőként:) *A vidám társaságnak meg sem kottyant a három icce vörösbor.*

2. Ekkora úrtartalmú edény. *Egy icceből ittak mindannyian.*

muskétás mn ~ok, ~t, ~an (régí)

1. Kanócos puskával (= muskétával) felszerelt. *Muskétás katonák vonultak az utcán.* (Főnévi használatban:) *A muskétások lövésre emelték fegyverüket.*
2. Kanócos (lőfegyver). *Muskétás ágyúval tüzeltek.*

Amennyiben egy címszónak több jelentése van, de csak egyik kap valamilyen minősítést, akkor ez a minősítés a jelentés előtt áll. Pl.:

pojáca fn ~k, ~t, ~ja

1. (régí) Bohóc, komédiás. *Apja tiltása ellenére pojácának állt.*
2. (gúnyos) Nevetséges vagy nevetségesen viselkedő személy. *Ne csinálj pojácát magadból! Nem szeretem az olyan pojácákat, akik lilára festik a hajukat.*

golyhó fn ~k, ~t, ~ja

1. (választékos, kedveskedő) Bolondos, ügyefogyott, tudatlan ember. *Ne butáskodj, te golyhó!*
2. (népi) Nehézfejű, oktondi fiatal. *Nehéz ezekkel a tapasztalatlan golyhókkal.*

2. A szócikktörzs – a jelentés

2.1. A szócikkek jelentésszerkezete

A szócikktörzs a címszó jelentését vagy jelentéseit tartalmazza. A *Szókincsbővítő magyar diákszótár* egy-egy vastag betűs címszónak szükség esetén több jól elkülöníthető jelentését is megadja . Pl.:

arzenál fn ~ok, ~t, ~ja

1. (régí) Fegyverraktár. *A katonák az arzenálból kaptak fegyvereket.*
2. Óriási készlet, gyűjtemény. *Valóságos arzenál van a fiókjában rádiókból és tollakból.*
3. Szellemi eszközök tárháza. *A színészi eszközök egész arzenáljával rendelkezik.*

farkasfog fn ~ak, ~at, ~a

1. Ember, állat számfelletti vagy rendellenesen nőtt foga. *A kutyának és a lónak is lehet farkasfoga.*
2. Cikcakkos szegély. *Fehér farkasfogat varr a szoknyájára díszítésül.*

vakarék fn ~ok, ~ot, ~a (népi, bizalmas)

1. Dagasztóedényből kikotort maradék tészta. *Mit süssek a vakarékából?*
2. Utolsó(nak) született gyermek. *Ez a kis vakarék van már csak velünk, a nagyok elköltöztek.*

2.2. A szókapcsolatok

Néhány esetben a szótár közöl olyan állandósult szókapcsolatokat, melynek egyik tagja ritka, régies szó. Ezeket • jelzés vezeti be. Pl.:

bolondgomba fn ~k, ~t, ~ja (népi)

- *Nem ettem bolondgombát: nem vagyok bolond.*
Mérgező gomba. *Vizsgáld meg, amit szedtél, nehogy bolondgomba is legyen benne!*

nyakló fn ~k, ~t, ~ja

A ló nyakát a kocsiírdhoz kapcsoló köté, szíj vagy lánc. *A lószerszámok között volt a nyakló is.* • *Nyakló nélkül: mértéktelenül. Nyakló nélkül iszik. Nyakló nélkül költi a pénzt.*

prókátor fn ~ok, ~t, ~a (rég)

(Védő)ügyvéd. *A megye legjobb prókátorát bízta meg az ügyel.*
• *(bizalmas, rosszálló) Fogadatlan prókátor: kéretlen közbenjáró, szószóló. Vigyázz, ne légy fogadatlan prókátor! Nincs szükségem fogadatlan prókátorokra!*

2.3. A szótár példamondatai

A *Szókincs bővítő magyar diákszótár* a vastag betűs címszavak magyarázatán, definícióján kívül példamondatokat is tartalmaz, hiszen régi tapasztalat, hogy a szótár olvasója számára a magyarázatot nagyon jól kiegészíti és a szó értelmezését jól segíti egy-egy találó példamondat. A példamondatok dőlt betűvel vannak szedve. Pl.:

iromba mn ~k, ~t, ~n

1. (népi) Fekete-szürke, illetve fehér-szürke színű (állat). • *Iromba macska: feketével tarkázott szürke (szőrű). Egy iromba macska fekszik a kemencénél.* • *Iromba tyúk: fehérrel pettyezett sötétszürke (tollazatú). Iromba tyúkok szaladgálnak az udvaron.*
2. (ritka) Ormótlan, ormótlanul nagy. *Iromba betűkkel írta tele a papírt.*

obsit fn ~ok, ~ot, ~ja

1. (régí) A katonaságból való végleges elbocsátás, illetve az ezt tanúsító irat. *A kiszolgált katonának obsitot adtak.*
2. (ritka, tréfás) Hivatali szolgálatból való elbocsátás. *Megkapta az obsitot, kereshet új munkahelyet.*

tömpe mn ~k, ~t, ~n

1. Rövid, széles (testrészt). *A pincsi kutyának az orra enyhén tömpe. Milyen kár, hogy ennek a szép lánynak ilyen tömpék az ujjai!*
2. (ritka) Tompa. *Tömpe ceruzával nem lehet szépen írni.*
3. (kissé régí) Zömök termetű. *Apró, tömpe ember volt a matektanárnunk, csúfolták is érte.*

A SZÓTÁR CÉLKÖZÖNSÉGE

A *Szókincsbővítő magyar diákszótár* jellegénél, méreténél fogva és a feldolgozott szóanyag mélységét illetően elsősorban a 10–14 éves diákok számára készült. E korosztály szókincsbővítését, anyanyelvi kompetenciájának a fejlesztését szolgálja. Alkalmas mind otthoni, egyéni, mind csoportos, osztálytermi felhasználásra. A szótár segítségével a fenti korosztály jól elsajátíthatja az egynyelvű szótárak kezelésének ismeretét, az ábécérendben való eligazodást; a címszavak definíciói alkalmasak a szövegértelmezés gyakorlására és a szövegértő olvasás elmélyítésére.

A szerkesztők bíznak benne, hogy a szótár használójával sikerül megismertetni a gazdag és izgalmas magyar szókincs egy kissé elhomályosult részét, és kérik, hogy olvassák, lapozzák anyanyelvünk e szókönyvét.

JELEK ÉS RÖVIDÍTÉSEK

~ (tilde) a címszót helyettesíti

~ a címszót utolsó magánhangzóján ékezzel kiegészítve helyettesíti

- frazeológiai egység: állandósult szókapcsolat

A SZÓFAJOK RÖVIDÍTÉSE

fn	főnév	mn	melléknév
hsz	határozószó	msz	mondatszó
in	igenév	nm	névmás
isz	indulatszó	nu	névutó
ksz	kötőszó		

STÍLUSMINŐSÍTÉSEK

átvitt	régi
bizalmas	ritka
durva	rosszalló
hivatalos	szépítő
gúnyos	szleng
gyermeknyelvi	tréfás
kedveskedő	választékos
népi	

BIBLIOGRÁFIA. AZ ÖSSZEÁLLÍTÁSHOZ FELHASZNÁLT SZÓTÁRAK

EÖRY VILMA (főszerk.): Értelmező szótár+. Értelmezések, példamondatok, szinonimák, ellentétek, szólások, közmondások, etimológiák, nyelvhasználati tanácsok és fogalomköri csoportok. TINTA Könyvkiadó, Budapest, 2007.

EÖRY VILMA (főszerk.): Magyar értelmező szótár diákoknak. Szómagyarzatok példamondatokkal. TINTA Könyvkiadó, Budapest, 2010.